

циплін значно поглибили обґрунтовані узагальнюючі висновки. А широке залучення елементів гуманітарних наук, зокрема, культури, мистецтва, живопису, архітектури, літератури перетворює прочитання тексту книжок в особливе інтелектуальне заняття, і надає йому естетичної насолоди та особливого задоволення. До того ж читач отримує унікальну можливість познайомитися із сімейним життям монархів, їх вихованням, освітою, їхніми уподобаннями, що завжди викликає підвищений інтерес. Особливо яскраво та переконливо вдалося автору відтворити юність сина Олександра II, цесаревича Миколи, якого готували до престолу і який отримав чи не найкращу освіту з-поміж усіх імператорів. Однак його смерть через захворювання на менінгіт спинного мозку 1865 р. обірвала сподівання не лише імператорської родини, а й усєї освіченої еліти, яка доклала масу зусиль, щоб мати на престолі по-європейськи освіченого монарха.

Блискуче написана книжка про “сценарії влади” захоплює безліччю деталей, жаровою поетичністю образів, описом пишних картин буття і правління російських монархів. Автор книжки, досліджуючи російську політичну культуру, вдало використав поведінку монархів і сценарії влади, яким надавав значення своєрідного інструментарію пізнання глибинної сутності російського самодержавства. Це свідчить про те, що історик, не вдаючись до захоплення різними модними теоріями, не виписуючи нових “парадигм” історичного пізнання, таки впорався із поставленим завданням.

Більше того, читаючи про “несправжність” життя російських імператорів, час від часу ловиш себе на невиразній, майже дитячій, засвоєній із казок, думці, чи знайдеться той, хто скаже, що король голий? І на це просте питання Р.Вортман дає непросту відповідь. Сценарії викликали співчуття у тих, хто хотів вірити або мав від них особисті вигоди. Уперше ж збунтувалися російські дворяни 1730 р., коли намагалися відкинути петровський міф, згідно з яким імператор проголошувався головним рушієм цивілізаційного прогресу. Наступними стали декабристи, які не бажали вбачати в імператорові вище втілення держави і після 14 грудня 1825 р. віра в сценарії влади стала справою вибору дворянства. Хоча Микола I пояснив провал повстання особливим духом російського народу, який зберіг відданість своєму цареві. Цей перелік може продовжити інтелігенція 1840-х рр. – ті ж дворяни, які закінчили російські університети й оволоділи німецькою ідеалістичною філософією та набули нового уявлення про істину. Реформа 1861 р. також стала випробуванням для дворянства, яке почало висловлювати незадоволення неповною виплатою їм коштів за землю селянами. Лідерів дворянської опозиції, які вимагали представницьких органів для відстоювання власних інтересів, підтримали представники радикальної інтелігенції, яких Олександр II вважав недостатньо освіченими, щоб надати їм конституційну форму правління. Із часом соціальна планка тих, хто свято вірив у відданість народу імператорам, опускалася все нижче і нижче.

Зрештою, після прочитання цієї праці стає зрозумілим, чому так довго проіснував міф імператора (чи й продовжує жити?) у різних соціальних зрізах російського суспільства. І все ж залишається одне малоз’ясоване питання – хто ж творив символічні образи, пропонував сценарії для влади, збагачував імператорів новими ідеями, бо їх автори також варті уваги. Але відповідь на це, напевно, вже дасть нове дослідження.

Г.Д.Казьмирчук (Київ)

Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. X. – К.: Інститут історії України, 2005. – 296 с.

Період XIX – початку XX ст. є одним із найважливіших і, водночас, одним із найменш досліджених у сучасній українській історичній науці. У цей час, власне, і відбулося становлення України як геополітичної одиниці, завершилося формування національної самосвідомості української нації, зростали економіка, науковий і технічний прогрес.

У радянський період XIX – початок XX ст. розглядалися як доба, що безпосередньо передувала перемозі соціалістичної революції, тому всі події так чи інакше прив’язувалися до революційного руху, який мав увінчатися тріумфальною ходою більшовиків. Перед сучасними істориками стоїть нелегке завдання переосмислення цього періоду та переходу до поліваріантного бачення історичного процесу. Такий перехід не є справою

одного дня. Адже він передбачає не лише вироблення нових підходів до роботи з джерелами, поступове очищення вітчизняної науки від ідеологічних догм минулого, досягнення цивілізаційного розуміння історичного процесу та підпорядкування йому наукових студій і розвідок, а й виховання культури дискусій і підготовку нової генерації дослідників. Важливим є також гармонійна інкорпорація вітчизняної історіографії у світову, тобто приведення її у відповідність із вимогами часу.

Цим завданням і покликаний служити збірник “Проблеми історії України XIX – початку XX ст.”, над яким працює колектив відділу історії України XIX – початку XX ст. на чолі з членом-кореспондентом НАН України О.Реєнтом. Нещодавно світ побачив десятий випуск, що засвідчує певну зрілість. Можемо констатувати, що видання не загубилося й знайшло свого читача.

Десятий випуск включає традиційні рубрики: “Історіографічні дослідження”, “Сторінки вітчизняної економічної історії”, “Політичні студії”, “Військові студії”, “Міжнаціональні відносини”, “Культурні й духовні питання” та “Джерелознавство”. Приємно, що з’явилася нова рубрика “Рецензії”, яка дозволить оперативно інформувати читача про нові публікації з історії України XIX – початку XX ст.

Історіографія репрезентована в збірнику розвідкою О.Симчишина “Загальний Єврейський робітничий союз у Литві, Польщі й Росії (Бунд) на території Правобережної України: короткий огляд джерельної бази та історіографії проблеми”, в якій констатовано недостатність вивчення цієї проблеми, оскільки в багатьох дослідженнях діяльність Бунду розглядається епізодично. Огляд архівних і статистичних джерел щодо переселення українців до Терської області в XIX – на початку XX ст. здійснив О.Дзигалов. І.Дзира проаналізував джерельну основу “Історії Малої Росії” Д.Бантиша-Каменського, а Ю.Легун зробив огляд матеріалів волосних судів як джерела з історії селянства Поділля.

Питання партійного будівництва висвітлено в статті О.Кривобока “Нарис історії РУП-УСДРП на Чернігівщині на початку XX ст. – штрих до політичної історії регіону”. Новаційний підхід характеризує дослідження О.Куриленка “Українська державницька ідея кінця XIX – початку XX ст. і Помаранчева революція”, в якій зроблено спробу довести, що події останніх президентських виборів є наслідком розвитку державницької ідеї й пов’язані з творчою спадщиною М.Драгоманова, В.Антоновича, М.Міхновського, М.Грушевського, В.Липинського, С.Петлюри, С.Бандери, Я.Стецька та ін. Хочеться застерегти молодого дослідника від таких покvapливих висновків. По-перше, зазначені діячі були прихильниками різних шляхів розвитку України: від національно-культурної автономії до Великої України та від республіки рад до монархії. Тому бути ідейним спадкоємцем усіх цих достойників неможливо. По-друге, в основі “Помаранчевої революції” лежав демократичний, а не державницький тезаурус. Гасла боротьби за державність, радше, характерні для доби здобуття незалежності. Нарешті, від запропонованої О.Куриленком схеми тягне ленінською концепцією трьох етапів визвольного руху. Очевидно, уже час визнати, що події минулого цінні й цікаві самі собою, а не є передумовою якихось подій сучасності. Діячі минулого – це, насамперед, діти свого часу, які ніколи не мали наміру сприяти перемозі чинної української влади. Проблему української державності в поглядах членів “Просвіти” другої половини XIX – першої половини XX ст. розглядає О.Малюта, наголошуючи, що “Просвіта” в зазначений час стала центром, де формувалося бачення української державності.

Дослідження економічної історії представлені доробком Р.Буравченка “Політика царського уряду стосовно цукрової галузі в XIX – на початку XX ст.”, І.Довжука “Харчова промисловість Наддніпрянської України в другій половині XIX ст.: деякі аспекти розвитку”, І.Фаренія “Промислова кооперація Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст.” Соціально-правове становище сільського населення України в до-реформений період відображено в статті В.Молчанова, який стверджує, що, попри прагнення держави впорядкувати стосунки селян із поміщиками, реальне становище селян могло б бути кращим. О.Рудь розглянув особливості ведення поміщицького господарства на правобережних українських землях у пореформений період.

Військові студії в збірнику репрезентує стаття П.Усенка “Велика війна на Чорному морі (1914–1917 рр.)”. Як за обсягом, так і за змістом вона перевершує рамки статті й може вважатися нарисом із цієї проблематики. На основі аналізу різноманітних джерел автор зробив спробу реконструкції бойових дій Чорноморського флоту з турецько-німецькими ВМС у роки Першої світової війни.

Актуальне питання – взаємини між представниками різних регіонів України – порушено в статті О.Лисенка “Причини непорозумінь між західними та східними українцями на початку ХХ ст.”, а Т.Макаренко розглядає діяльність Генерального секретарства з міжнародних справ УНР.

Питання культури й духовності відображені в низці статей. Ставлення інтелігенції до т. зв. “українського питання” на початку ХХ ст. стало предметом дослідження І.Кольяди та Г.Корольова. Біографічні студії представлені в розвідках В.Власенко “Науковий доробок К.Мацієвича на сторінках петербурзького журналу “Земское дело””, М.Дмитрієнко та Л.Мірошніченко “Охріменки – вони знали Лесю Українку” (ця стаття містить важливі фотодокументи), Т.Курінної “Культурно-освітня та меценатська діяльність княгині Ольги Валеріанівни Лопухіної-Демидової на початку ХХ ст.” Благодійницька діяльність освітян України в роки Першої світової війни знайшла відображення в статті Н.Загребельної. Життю старообрядців у Подунав’ї присвячено доробок І.Кучерявенко. Г.Кучеров проаналізував вплив з’їздів “Просвіт” на організацію культурно-освітньої роботи на селі Правобережної України в 1917–1922 рр.

Приємно відзначити, що збірник постійно вдосконалюється, на своїх сторінках друкує дискусійні статті та праці молодих істориків. За ними майбутнє. На жаль, є й певні упущення в роботі редколегії. Видання набагато виграло б, якби подавалися хоча б короткі відомості про авторів, їх основні публікації, рецензії українською та іноземною мовами до статей.

Загалом збірник є вагомим внеском в українську історію ХІХ – початку ХХ ст. Із його статей можна почерпнути багато цікавих відомостей. Сподіваємося, що це видання й надалі радуватиме наукову громадськість.

В.Кучер (Київ)

Літопис УПА. Нова серія: У 7-ми томах. – К.; Торонто: Літопис УПА, 1999–2003.

Розбудова незалежної суверенної української держави, обстановка ідеологічного плюралізму, багатопартійність, доступ дослідників до закритих архівних сховищ створили сприятливі умови до перегляду смислового навантаження радянської ідеологізованої історіографії, розвінчання тих її положень, які не відповідали правді історії, а й застосування нових методологічних підходів у висвітленні малодосліджуваних, замовчуваних або сфальсифікованих проблем, особливо національно-визвольної боротьби українського народу. В цьому контексті важливо зауважити, що впродовж 30-х – 50-х рр. минулого століття, провідна роль у цій боротьбі належала Організації українських націоналістів (ОУН) і Українській повстанській армії (УПА). Безперечно створення і діяльність ОУН та її збройного формування УПА, унікального за своєю суттю збройного чинника, стало тією ланкою історичного процесу, яка забезпечила перманентність національно-визвольного руху українського народу за власну державність.

Щоб пересічний читач мав хоч деяке уявлення про кількість українських патріотів, які воювали у збройних формуваннях УПА та підпільній мережі ОУН варто, на наш погляд, навести деякі дані. Прочитуємо офіційний німецький документ складений на початку листопада 1944 р.: “Чисельний склад УПА можна оцінити приблизно: а) в 80–100 тисяч бойовиків регулярної армії (військове ядро, що пройшло військовий вишкіл); б) цифри можливої загальної сили повстанської армії встановити неможливо. Українські дані коливаються між 400 тис. і 2 млн. вояків” (Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. – С.625).

За свідченням останнього командира УПА В.Кука, який нині мешкає в м. Києві, УПА нараховувала близько півмільйона осіб, разом з усіма допоміжними службами і структурами (Молодь України. – 1992. – 4 серпня). За даними радянських каральних структур, з осені 1944 р. до кінця 1955 р. було вбито 150 тис., захоплено в полон 103 828, прийшли з повинною 75 тис., всього 328 828 вояків УПА і підпільників ОУН. За межі України депортовано 203 662 члени їх сімей (Літопис УПА. – Нова серія. – Т. 7. – К., 2003. – С.550).